

У цій же статті О. Рибалко звернув увагу й на протиприродну назву розмінної монети в Україні – *копійка* (не *куна*, не *шаг*, не *шеляг*, не *сотик*). Назву *копійка* монета дістала від того, що на перших її випусках був зображений російський цар зі списом у руці (рос. *копѣ*). Тепер до цього списку можна ще додати офіційну неукраїнську назву працівника поліції – *полицейський* при тому, що є українська назва *поліціант* із тим самим суфіксом, що й у словах *курсант*, *аспірант*, *демонстрант*, *практикант*, *комедіант* тощо. Сказане стосується й запроваджуваної тепер назви для адміністративно-територіальної одиниці – *регіон*, що в англійській мові означає «район, область, зона, край, країна, простір, анатомічна порожнина», тим часом можна було б доречно використати українські історичні назви *край*, *земля*, якщо не підходить *область*. Та для цього треба поважати рідну країну й рідну мову.

Те, як О. Рибалко сприймав усяке зневажливе ставлення до української мови, засвідчують його листи-звернення до Міжнародного французького радіо, яке вело передачі навіть діалектами деяких мов, але ігнорувало українську, натомість в Україну пересилало російськомовні передачі; до «Німецької хвилі», на якій свого часу в мовленні не дотримували українських літературних норм.

Коли професор М. Попович публічно заявив, що він принципово не передплачує українських журналів, а тільки російські, О. Рибалко в газеті «Старожитності» 1992 р. виступив з іронічною реплікою «Я вам чесно признаюсь...» (у лапках), у якій прозвучав докір і багатьом українцям: «Говорити скрізь і всюди на своїй батьківщині рідною мовою, передплачувати, читати рідномовні видання – в інших народів – це, як дихати повітрям, звичайна річ. У нас же, з нашими ненормальними умовами національного існування, викривленими у свідомості багатьох поняттями, – ні. Тож ледь не ознакою патріотизму стало, коли вже хтось вряди-годи, хоч у своїй сім'ї, поспілкується рідною мовою».

О. Рибалко за фахом не мовознавець. Проте й немовознавець може прислужитися рідній мові, якщо він відчуває себе відповідальним за долю рідного народу. Має цілковиту рацію відомий учений-історик І. Гирич, коли пише про нього: «Олександр Леонідович, хоч і не мав спеціальної філологічної освіти, став, як на мене, одним з найпрофесійніших українських лінгвістів. Він належав до тих мислячих людей, які переймалися долею рідної мови, пізнавали її минуле, замислювалися над перспективами розвитку». О. Рибалко, науковець, редактор, громадянин, утверджував українськість в Україні, зневажену в минулому.

Сергій ОМЕЛЬЧУК,

доктор педагогічних наук,

професор кафедри слов'янських мов

та методик їх викладання

Херсонського державного університету

НАЦІОНАЛЬНА МОВНА ТРАДИЦІЯ В МОВОЗНАВЧІЙ СПАДЩИНІ ОЛЕКСАНДРА РИБАЛКА

УДК 811.161.2(092)

У статті досліджено мовознавчу спадщину Олександра Рибалка, визначного україніста, джерелознавця, історика культури, мовознавця, редактора, яка охоплює проблеми відновлення питомих правописних засад української мови, повернення традиційної української термінології в наукові тексти, відродження питомих, штучно вилученої або призабутої лексики, додержання народних основ тощо. Схарактеризовано визначальні риси наукового почерку Олександра Рибалка, сутність яких полягає в максимальному використанні новочасних або давніших, але менш відомих загальних слів літературної мови, переважно утворених на українському ґрунті.

Ключові слова: Олександр Рибалко, український правопис, українська термінологія, мовна традиція.

Мовознавча спадщина Олександра Рибалка настільки глибока й концептуальна, що становить неабиякий науковий інтерес і є актуальною з погляду внормування поняттєво-термінологічного апарату сучасної мовознавчої науки й удосконалення чинного українського правопису з урахуванням цілісного історичного досвіду формування його. Йдеться передовсім про праці Олександра Рибалка в царині мовознавства, уміщені в пропам'ятному збірникові «Правдиве українське серце: Олександр Рибалко», які й послужили джерельною базою нашої наукової студії, присвяченої дослідженню національної мовної традиції у творчому доробкові визначного україніста, джерелознавця, історика культури, мовознавця й редактора.

Продовжуючи традиції поборників українського слова, зокрема І. Огієнка, який наголошував на тому, що в номінації мовознавчих понять слід орієнтуватися на питому українську лексику, «а термінів з чужомовних слів нам краще б не вживати зовсім» [9, с. 9], Олександр Рибалко пропонував «повернути до правопису українську термінологію: дієменник (інфінітив), риска (тире), розділка (дефіс), середник (крапка з комою), приросток (префікс), наросток (суфікс), синтакса (ця форма природніша – як теза, криза, оаза, генеза і под.)» [19, с. 194], – тим самим закликаючи «послугуватися не від учора заведеною, а нашою давньою, традиційною термінологією» [16, с. 191]. Гадаємо, що ці ідеї Олександра Рибалка, на жаль, так і залишаться утопічними, бо в

боротьбі за остаточне звільнення «від намулу десятиріч сталінщини і застою» (О. Рибалко) перемога прогнозовано буде за бюрократичною системою, не здатною повернутися обличчям до нашої історичної мовної традиції.

Водночас унормування й кодифікація мовознавчої термінології – встановлення внормованої термінології, що відповідає структурі сучасної української літературної мови й нормам чинного правопису, – є першорядним завданням, над розв'язанням якого мають працювати вчені-термінологи. Примітним є те, що на термінні слова, які запропонував Олександр Рибалко, натрапляємо в сучасному патріотичному словникові гарної української мови Т. Берези, І. Зубрицької, Ю. Зеленого «Мова – не калька» [2].

В одній із останніх наших проблемно-дискусійних розвідок [11], присвяченій дослідженню неуніфікованого вживання окремих мовознавчих термінів у сертифікаційних роботах з української мови і літератури за 2013–2015 рр., обґрунтовуючи недоцільність використання терміна *м'який знак*, що перебуває за межами термінологічної норми сучасного мовознавства, і намагаючись довести думку щодо повернення до складу правописної термінології нормативного терміна *знак м'якшення*, ми покликалися на Олександра Рибалка як на щирого пропагатора українського слова. Зокрема, у мовознавчих студіях патріотичного, небайдужого до майбутнього рідної мови мовознавця читаємо: «*Знак м'якшення* слід повернути на його традиційне місце в нашій абетці – після Я» [19, с. 193]; «Доцільно поряд з описовим *знак м'якшення* повернути традиційну назву *ь – ір* за прикладом *й – йот*» [17, с. 235].

Беззаперечно, запозичення в наш час – один із продуктивних і важливих шляхів поповнення лексичної системи мови, проте переважання його над іншими механізмами, спрямованими на пошук власних ресурсів, великою мірою шкодить мові. Отож цілком закономірним є те, що в річці оновлення поняттєво-термінологічного апарату сучасної науки, зокрема й мовознавчої, учені-термінологи особливої уваги надають відродженню національної термінології. З цього погляду науковий інтерес становить і мовознавчий доробок Олександра Рибалка, який не лише пропонує замінити запозичені термінні слова *алфавіт* і *азбука* українським відповідником *абетка* [18, с. 201], а й сам активно послуговується цією лексемою у своїх працях, зокрема: «Від 1619 року веде родовід в українській *абетці* літера *г*»; «Давнє українське письменство знало й третій спосіб передачі проривного *г* – через запозичену з латинської *абетки* літеру *g*» [15, с. 175]; «Українська *абетка* – не

довільна вигадка, вона сформувалася історично» [Там само, с. 178]; «Слушно позначають уживання африкат у білоруській *абетці*» [19, с. 193]; «...в нас ще й досі точаться запальні дискусії щодо складу *абетки* й основних правописних засад» [17, с. 223].

До речі, іменником *абетка* й похідним від нього прикметником *абетковий* закономірно послуговуються розробники Державного стандарту України «Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять» [4]. Наприклад, у змісті документа читаємо: «Літерні позначення треба подавати за відповідною *абеткою* в такій послідовності: літерні позначення за українською *абеткою*; літерні позначення за латинською *абеткою*; літерні позначення за грецькою *абеткою*»; «Назву *абетки* перед літерними позначеннями не зазначають»; «Іншомовні терміни-відповідники стандартизованих термінів в *абеткових* покажчиках розташовують за *абеткою* відповідної мови...» [Там само, с. 8]. Крім цього, у змісті навчального матеріалу вдосконаленої й доопрацьованої програми для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою «Українська мова. 1–4 класи» [20] зафіксовано тему «Українська *абетка* (алфавіт)», а в державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів читаємо: «Учень/учениця правильно читає (напам'ять або із запису) українську *абетку*; розташовує 5-6 слів за *абеткою*...» Хоча у формулюванні теми достатньо обмежитись українським словом *абетка*, не дублюючи його запозиченим відповідником *алфавіт*. З огляду на це, чи варто в навчальній програмі для основної школи тему називати «Алфавіт (абетка, азбука)» [12]? Це, на нашу думку, по-перше, іде врозріз із сучасними тенденціями у вітчизняному мовознавстві щодо відродження автентичної, національно виправданої термінології; по-друге, порушує принцип наступності між початковою й основною школою в засвоєнні учнями мовознавчих термінів.

Отже, цілком слушною й науково обґрунтованою є позиція О. Рибалка щодо активного поширення не лише в розмовному, а й у науковому мовленні слова *абетка*, яке відповідно до «Етимологічного словника української мови» є власне українською назвою азбуки, утвореної за вимовою перших двох літер (*a, be*), очевидно, під впливом назв *азбука, альфабет, abecadlo* (від вимови перших трьох літер *a, be, ce*) [5, с. 38].

Концептуальним напрямом дослідницької роботи О. Рибалка в царині мовознавства були також студії, присвячені питанням удосконалення «Українського правопису» з погляду додержання народних основ, відновлення питомих правописних засад і спрощення, раціоналізації правил.

Насамперед О. Рибалко наполягав на відновленні форми двоїни іменників (якщо не основ-

ної, то як варіантною), обґрунтовуючи це тим, що форма двоїни характеризує давність української мови, притаманна як східно-, так і західноукраїнським говіркам, уживана у фольклорі, творах давнього письменства, класиків нової української літератури, сучасній мовній практиці діаспори, у використуваному Українською церквою тексті Святого Письма (переклад І. Огієнка). Зокрема, у науковій розвідці «Дві слові про двоїну» не йшлося про абсолютизацію чи якесь накидування двоїни, а було запропоновано повернути її нормативний статус хоча б у художній літературі як «відмітну рису ще індоєвропейської прамови» [14, с. 212], «невід'ємний складник літературної мови» [Там само, с. 215], «пам'яткову форму, яка засвідчує органічність і давність української мови» [Там само, с. 221], «традиційну ознаку української мови» [17, с. 243].

До того ж, узявши активну участь у мовознавчій дискусії навколо проекту українського правопису, що точилася протягом 2000–2001 рр. на шпальтах газет «Літературна Україна», «Українське слово» і сторінках журналу «Українська мова і література в школі», Олександр Рибалко не лише висловлював власні пропозиції щодо, наприклад, відновлення давнього закінчення *-и* в родовому відмінку однини іменників на *-ть* (*радости, совісти, творчости*) та у словах типу *крови, любови, осени, соли, Руси, Білоруси, імени, племені* і под., а й цілком підтримував погляди правописної комісії, яка в проекті правопису пропонувала писати *и* в родовому відмінку однини іменників третьої відміни з основою на *-сть* та іменників четвертої відміни із суфіксом *-ен-*. На думку О. Рибалка, це була можливість «звільнитися від колишніх правописних спотворень» [17, с. 230]. До речі, отримавши останнє число за 2015 р. науково-теоретичного часопису «Українська мова», ми натрапили на цікаву розвідку відомого вітчизняного мовознавця В. Німчука, який, досліджуючи старокнижні елементи й «діалектизми» в Шевченковій поезії, стверджує: «Потрібно повернути до літературної норми деякі елементи Шевченкової мови, **несправедливо усунути з неї** (виділення наше. – С. О.), зокрема *и* на початку слова: *Бо вернулись Москалики / Іншими шляхами* (“Катерина”) та закінчення *-и* в родовому відмінку однини іменників третьої відміни: *Не спинила весна крові, / Ні злости людської* (“Гайдамаки”)» [7, с. 21–22]. Це переконливо засвідчує, що О. Рибалко обстоював національні традиції українського правопису об'єктивно, послідовно й науково обґрунтовано.

У «Контроверзах довкола правопису», що є частиною статті «Коло має бути розірвано...», йдеться

ся й про початкову *И* як питому ознаку живої мови, але, на жаль, не чинного українського правопису. О. Рибалка обурювала безапеляційність «експертів», яка дорівнювала, за його словами, їхній некомпетентності щодо недоцільності повернення в українську мову *и* на початку слів. З огляду на це О. Рибалко, імпліцитно звертаючись до «експертів», що керувалися передовсім власними вподобаннями й емоціями, ставить низку риторичних питань: «Невже нашим учителям-дискутантам ніколи не потрапляв виданий для школи “Орфоепічний словник” М. Погрібного, що рекомендує вимовляти такі слова з наближенням до *и?*»; «Невже їм не відомі твори сучасних авторів – роман В. Дрозда “Ірїї” чи однойменна збірка поезій М. Осадчого?»; «Невже ніколи не впадали в око написання початкової *и* в назвах *Ийбіонг, Ийчжу, Илич, Ирзем, Ич-Оба* та ін.?» Власне, ці питання і вказують на абсурдність ситуації, яку О. Рибалко означив так: «У складі абетки в підручниках, почавши з букваря, і словниках фігурує велика літера *И*, водночас чинний правопис не дозволяє писати *и* на початку слів, а на практиці, коли треба, усе ж таки, як бачимо, *и* пишуть» [17, с. 233]. І справді, з-поміж усіх лексикографічних праць (словників, довідників, енциклопедій) ми натрапили лише на одне сучасне видання, у якому подано слова на літеру *и*: *икавка, икання, икати* (як застарілі варіанти до *гикавка, ікавка, гикання, ікання, гикати*), а також вигуківі слова *ит* (те саме, що *ет*) та *ич* (те саме, що *ач* або *іч*) [3, с. 486]. Навіть цей приклад засвідчує слушність пропозицій О. Рибалка й авторів проекту «Українського правопису» повернути *и* на початок деяких слів заради збереження традиційної вимови й відповідно до норм традиційної фонетики.

Цілком слушною є заувага О. Рибалка щодо розрізнення закінчень *-а* (*-я*) і *-у* (*-ю*) в таких словах: *предмета* (річ) і *предмету* (предмету філософії), *сектора* (математика) і *сектору* (сектору перекладів), *спектра* (фізика) і *спектру* (спектру поглядів), *портрета* (мистецька річ) і *портрету* (словесного портрету), *звіра* (одного) і *звіру* (збірне), *дуба* (ботанічне) і *дубу* (шафа з дубу), *клена* (дерева) і *клену* (збірне, деревина) [19, с. 193]. Ні чинний «Український правопис» [22], ні сучасні словники, зокрема словник-довідник «Дзвона чи дзвону? або *-а* (*-я*) і *-у* (*-ю*) в родовому відмінку» [6], не подають у цих словах варіантів закінчень, що залежать від лексичного значення, крім іменника *сектор* – «*сектора* (частина круга, площі) і *сектору* (підрозділ; галузь)» [Там само, с. 116].

Услід за О. Рибалком вважаємо, що іменник *стіл* також у формі родового відмінка однини може мати різні закінчення залежно від значен-

ня, хоча сучасний «Український правопис» фіксує варіантні закінчення цього слова, проте лише як назву конкретного предмета – *столá* (й *стóлу*) [22, с. 83], вибір закінчення в яких залежить начебто тільки від наголосу. Водночас, якщо протиставимо лексичне значення слова *стіл* у словосполученнях *ніжки столá* (назва конкретного предмета, що позначає вид меблів), *запросити до стóлу* (назва збірного поняття, що позначає накритий різними стравами стіл) та *працівник паспортного стóлу* (назва установи), то виявиться, що зміна закінчення безпосередньо впливає на семантику слова, як *акта* (назва документа) і *акту* (назва дії), *листопада* (назва місяця) і *листопаду* (назва процесу), *каменя* (назва одиничного поняття) і *каменю* (назва збірного поняття) та под.

Складно не погодитися з О. Рибалком, який уважав закінчення іменників чоловічого роду другої відміни однини у формі родового відмінка «справжнім каменем спотикання в словниках» [17, с. 244]. Навіть сучасна мовна практика потребує уточнення закінчень родового відмінка в окремих іменниках чоловічого роду другої відміни, особливо в лексичних новотворах, що репрезентують нові явища суспільного й виробничого життя, розвиток науки, техніки, культури, нові риси сучасного побуту тощо. Приміром, гортаючи авторитетні лексикографічні видання серії «Словники України», можна натрапити на різні закінчення родового відмінка іменника *сайт*. Порівняймо: *сайт, -а* в «Українському орфографічному словникові» [21, с. 756] і *сайт, -у* в словникові «Нові слова та значення» [8, с. 222]. Якщо кваліфікувати це слово як назву, що означає «сукупність веб-сторінок, доступних у мережі інтернет» або «вузол у мережі інтернет, за яким закріплена адреса, що ідентифікує його» [Там само, с. 222], то нормативно виправданим є закінчення *-у*, властиве абстрактним іменникам зі збірним значенням.

Не маючи фахової філологічної освіти, проте будучи справжнім фахівцем у царині мовознавства, О. Рибалко наголошував і на проблемі функціонування девербативів. Зокрема, у статті «Коло має бути розірвано...», яку дослідник написав у співавторстві з К. Рибалко у формі зауважень і пропозицій до проекту правопису, запропоновано «сформулювати правило про послідовне розрізнення віддієслівних іменників, що виражають дію, процес і результат» [17, с. 241], оскільки тенденція до такого розрізнення помітна у фаховій літературі та в давніших словниках. Приміром, проблемам семантики й функціонування віддієслівних лексем у галузевих терміносистемах присвячено наукові розвідки О. Мартиняк (науково-технічна терміносистема), М. Вакулєнка, В. Пілецького (фізич-

на терміносистема), К. Лавріщевої, Н. Міщенко, Р. Мисака, Б. Рицаря (терміносистема програмної інженерії). До того ж мовні особливості сучасного лінгводидактичного терміна-девербатива стали предметом нашого спеціального наукового дослідження «Девербативи в сучасній лінгводидактичній терміносистемі: лексико-семантичний, граматичний і стилістичний аспекти» [10], у якому ми проаналізували особливості функціонування девербативів як цілісного класу термінної лінгводидактичної лексики в семантичному, граматичному і стилістичному аспектах.

Отже, О. Рибалко вболівав за вироблення єдиного для всіх українців світу соборного правопису як утвердження історичної справедливості й відродження національної правописної традиції, сподіваючись на те, що ми почнемо ХХІ сторіччя з новим, науково обґрунтованим правописом, який дасть реальний шанс для поступової мовно-правописної консолідації.

Визначальною рисою наукового почерку О. Рибалка є переважання форм давального й місцевого відмінків однини іменників чоловічого роду на *-ові* (*-еві*, *-еві*) без диференціації на істоти і неістоти. Наприклад: «Немає їх і в поважному “Етимологічному **словникові** української мови” (1985, Т. 2)» [16, с. 190]; «Деякі іменники на означення парних понять мають форму двоїни і в орудному **відмінкові**» [14, с. 213]; «Послідовно відкинуто йотацію при **збігові** двох голосних...» [17, с. 224]; «Маємо ще одну нагоду в рамках планованих заходів на відзначення року мов звернути якнайпильнішу увагу на українську правописну проблематику... щоб допомогти **загалові**... зрозуміти потребу, мету і зміст пропонованих змін до українського правопису» [Там само, с. 251].

Проте більшість авторів наукових текстів послуговуються все ж таки факультативним варіантом закінчення *-у* (*-ю*), нехтуючи тим самим основний варіант *-ові* (*-еві*, *-еві*). Хоча в науково-теоретичних студіях, надрукованих у найавторитетнішому фаховому виданні НАН України «Українська мова» протягом останніх років, помітна тенденція до повернення закінчення *-ові* (*-еві*, *-еві*) іменникам чоловічого роду на позначення абстрактних понять. Наприклад: «У пасивних зворотах зосереджено увагу на **наслідкові**, **результатові**, ефекті якоїсь дії, на наявності процесу у вигляді факту, на **об'єктові**, а не на активному **діячеві**» (О. Лаврінець¹); «Часто вживана фразера світ Божий завдяки новому індивідуальному **контекстові** тяжіє до естетизованих афористичних висловів» (С. Єрмоленко²); «Дехто

¹ Українська мова. – 2014. – № 1. – С. 64.

² Українська мова. – 2014. – № 2. – С. 16.

вважає, що вживання форм середнього роду *кожне, усяке (всяке), жодне* надає **текстові** зниженого стилістичного забарвлення» (М. Гінзбург³); «Доповідь Г. П. Лукаш була присвячена **аналізові** знімних перифраз» (М. Торчинський⁴); «У значеннях “розвиток”, “перебіг чогось у часі” й “сукупність окремих елементів чого-небудь” (зокрема уроку) доречно надавати перевагу **іменникові перебіг**» (С. Омельчук⁵); «З першим [словосполученням *Європейська революція*] він [іменник *Євромайдан*] зближується, а від другого [словосполучення *Революція гідності*] відрізняється тим, що виразно експлікує завдяки **компонентові Європ(-а)** його політичний зміст» (М. Степаненко⁶); «У згаданому **словникові** мови Т. Г. Шевченка задокументовано цілий шерех слів з обмеженою кількістю словоформ» (П. Білоусенко⁷).

Однією з національних особливостей українського літературного мовлення є переважання нерозщеплених присудків у формі одного дієслова. Хоча в писемних наукових і публіцистичних текстах мовці надуживають розщепленими присудками типу *проводити дослідження* (замість *досліджувати*), *здійснити зіставний аналіз* (замість *зіставити*), *здійснювати вимірювання* (замість *вимірювати*), *здійснювати реалізацію* (замість *реалізовувати*) та ін. Водночас у своїх мовознавчих працях О. Рибалко активно пропагує питомі форми нерозщеплених присудків, наприклад: «*Написання багатьох слів **увідповіднено** з російськими формами...*»; «*Цей компромісний характер неминуче **передумовлював** деякі слабкі сторони цього правопису...*» [17, с. 224]; «*Треба, нарешті <...> **удноманітнити** написання...*» [Там само, с. 241]. Крім цього, наголошуючи на новочасних або давніших, але менш відомих загальові дотеперішніх штучних обмеженнях ужитку слів літературної мови, переважно утворених на українському ґрунті відповідниками, О. Рибалко свідомо вводить дієслово **абеткувати** у значенні «розміщувати за абеткою».

Примітним у цьому аспекті є словник вищуваної української мови Т. Берези «Гарна мова – одним словом» [1], у якому зафіксовано чимало таких дієслів, що мають заступати заяложені конструкції і кліше. Приміром, *винуватити* (замість «робити когось винним»), *висновувати* (замість «робити висновки»), *відлунювати* (замість «відбивати звуки»), *вповільнюватися* (замість «ставати повільнішим»), *завдячувати* (замість «бути вдячним»), *заопікуватися* (замість «узяти під опіку»), *запізнатися* (за-

мість «завести дружбу»), *зараджувати* (замість «допомагати комусь»), *здорожитися* (замість «утомитися в дорозі»), *знесилюватися* (замість «утрачати силу»), *нетерпеливитися* (замість «утрачати терпіння»), *примандрувати* (замість «випадково забрести»), *прогайнувати* (замість «нерозумно витратити»), *убезпечувати* (замість «запобігати небезпеці»), *увиразнювати* (замість «робити виразнішим»), *унеможлиблювати* (замість «робити неможливим»), *уполовати* (замість «упіймати на полюванні»), *яскритися* (замість «яскраво сяяти») та ін.

До того ж у лінгводидактичному дискурсі, зокрема у формулюваннях завдань, передусім тестових, закономірно послуговуватися дієсловами *увідповіднити* (замість «установити відповідність»), *упослідювати* (замість «установити послідовність») і похідними від них іменниками *увідповіднення* (замість «установлення відповідності»), *упослідювання* (замість «установлення послідовності»). Наприклад: *упослідювати речення за будовою, увідповіднити вид речення з прикладом, завдання на увідповіднення, вправа на впослідювання*.

Будучи щирим провідником правдивого українського слова, намагаючись відродити й відживити його в мові сучасників, небайдужий до майбутнього рідного слова О. Рибалко активно популяризує яскраві, питомо українські слова, не тільки за походженням, а й за морфологічним складом, що належать до різних частин мови:

– іменників: *закиди в зайвині; знадоби* до рубрики; *мовна каліч; наличка* (у значенні «клеймо») «застаріле»; конструктивне *річчище; спонюка* повернути літеру; правописні *спотворення*;

– прикметників: *дальше* вдосконалення; *доконечна* заувага; *живомовне* середовище; *загальникові, суб'єктивно-смакові* оцінки; *застрашливо-вбивча* позначка; *задавнені* проблеми; *зловорожа* сила; *невідрадни* умови; *тривка* основа для студій;

– дієслів: *ми гибіємо; допасовувати* правопис до нового часу; *залічувати* питання; словник *не запідається*; *молодь* могла б *запізнатися* (у значенні «ознайомитись»); *препарувати* мову письменників; пропозиції *придадуться* (у значенні «стануть у пригоді»); літера *сподобилася* особистої ненависті;

– прислівників: *живосилом* запровадити; *кальки* *запопадливо* популяризувалися; *поновно* затвердити; *радіше* винятки; *справіку* притаманна мовна форма.

Також О. Рибалко замість невмотивованих лексичних кальок із російської мови реанімує природні для української мови слова. Зокрема, у своїх мовознавчих студіях мовник-патріот активно послуговується іменником *тло*, замість росіянізма *фон* (*на тлі* сьогочасної мовної руйни, *на тлі гіпертрофованої прихильності до іномовних запо-*

³ Там само. – С. 99.

⁴ Там само. – С. 124.

⁵ Там само. – 2015. – № 1. – С. 56.

⁶ Там само. – 2015. – № 2. – С. 8.

⁷ Там само. – 2015. – № 3. – С. 28.

зичень, на провінційному *тлі*, негативістське *тло*); українським відповідником *низка* до слова *ряд* (*низка традиційних написань, низка серйозних наукових проблем, низка відомих видавництв*); іменником *недогляд* замість суржикового витвору *недолік* (*прикрий недогляд, деякі текстові недогляди*); девербативом *покликання* з наголосом на третьому складі, уникаючи позанормативної лексеми *посилання* (*покликання на розміщення ь у кирилиці, покликання С. Головащюка на те, що...*) та ін.

Привертають увагу й означальні слова-епітети, що їх О. Рибалко достосовує до Українського Слова – *багатоще, незужитне, невідцвітне*. Вони є беззаперечним підтвердженням слів дружини визначного українця О. Рибалка Катерини: «Власне, мова була для нього другим повітрям: озонним ди-

хали його легені, а мовним – душа. Словом дуже дорожив, сприймав його як одухотворену сутність» [13, с. 764].

Отже, ідеї О. Рибалка, його спостереження, теоретичні висновки і практичні рекомендації дають відповіді на чимало проблемних питань вітчизняного мовознавства загалом та сучасного українського правопису, який, за словами мовознавця, певною мірою має «директивно-насиленський, русифікаційний і науково необґрунтований характер». Поза сумнівом, проблемно-дослідницькі статті О. Рибалка актуальні й умотивовані, оскільки дають змогу на новому рівні осмислити закономірності розвитку української мови, поглиблюють уявлення про мовознавчу термінологію, мовні явища й функціонування їх у мовленні сучасного українця.

Література

- Береза Т. Гарна мова – одним словом: словник вшуканої української мови / Т. Береза. – Л.: Апріорі, 2015. – 420 с.
- Береза Т. Мова – не калька: патріотичний словник гарної української мови «Говорімо гарно!» / Т. Береза, І. Зубрицька, Ю. Зелений. – Л.: [б. в.], 2014. – 564 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ; Ірпінь: Перун, 2009. – 1736 с.
- ДСТУ 3966:2000 «Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять» / розроб. Л. Єршова, Н. Куземська, В. Моргунюк, Л. Пшенична, І. Яковлева. – К.: Держстандарт України, 2000. – 32 с.
- Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 1: А–Г. – 632 с.
- Лозова Н. Дзвона чи дзвону? або *-а (-я)* і *-у (-ю)* в родовому відмінку: словник-довідник / Н. Лозова, В. Фридрак. – К.: Наук. думка, 2007. – 168с.
- Німчук В. До проблеми про старокнижні елементи й «діалектизми» в Шевченковій поезії / В. Німчук // Українська мова. – 2015. – № 4. – С. 3–25.
- Нові слова та значення: словник / Ін-т укр. мови НАН України; уклад. Л. Туровська, Л. Василькова. – К.: Довіра, 2008. – 271 с.
- Огієнко І. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її / І. Огієнко. – К.: Друкарня 1-ї Київської друк. спілки, 1908. – 80 с.
- Омельчук С. Девербативи в сучасній лінгводидактичній терміносистемі: лексико-семантичний, граматичний і стилістичний аспекти / С. Омельчук // Українська мова. – 2015. – № 3. – С. 45–58.
- Омельчук С. Нормативне вживання мовознавчих термінів в умовах тестових завдань з української мови у форматі ЗНО / С. Омельчук // Наукові записки Націо-
- нального університету «Острозька академія»: зб. наук. пр. – Вип. 57. – Сер. «Філологічна». – С. 149–153.
- Програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (5–7 класи) / уклад. Г. Шелехова, М. Пентилюк, В. Новосьолова, Т. Гнаткович, Н. Коржова, К. Таранік-Ткачук // Українська мова і література в школах України. – 2015. – № 7–8. – С. 13–27.
- Рибалко К. Непроминуще, дороге до болю / К. Рибалко // Правдиве українське серце: Олександр Рибалко. – К.: ВД «Простір», 2010. – С. 760–776.
- Рибалко О. Дві слові про двоїну / О. Рибалко // Правдиве українське серце: Олександр Рибалко. – К.: ВД «Простір», 2010. – С. 212–222.
- Рибалко О. Доля проскрибованої літери / О. Рибалко // Правдиве українське серце: Олександр Рибалко. – К.: ВД «Простір», 2010. – С. 175–178.
- Рибалко О. Казна-що з «казначейством» / О. Рибалко // Правдиве українське серце: Олександр Рибалко. – К.: ВД «Простір», 2010. – С. 189–191.
- Рибалко О. Коло має бути розірвано... / О. Рибалко, К. Рибалко // Правдиве українське серце: Олександр Рибалко. – К.: ВД «Простір», 2010. – С. 223–253.
- Рибалко О. Правдиве українське слово / О. Рибалко // Правдиве українське серце: Олександр Рибалко. – К.: ВД «Простір», 2010. – С. 200–211.
- Рибалко О. Пропозиції щодо вдосконалення «Українського правопису» / О. Рибалко // Правдиве українське серце: Олександр Рибалко. – К.: ВД «Простір», 2010. – С. 192–194.
- Українська мова: програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: old.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/01_ukr.pdf
- Український орфографічний словник. – К.: Довіра, 2008. – 984 с.
- Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України; Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наук. думка, 2010. – 288 с.

«Основні аспекти творчої спадщини Олександра Рибалка крізь призму суспільно-культурної ситуації в Україні» – наукова конференція під такою назвою відбулася 15 січня ц. р. в смт Клавдієве (Бородянський район, Київщина), у школі, яку свого часу із золотою медаллю закінчив О. Рибалко і яка нині носить ім'я свого видатного випускника. Організаторами виступили Інститут української археографії та джерелознавства ім. Михайла Грушевського НАНУ і Клавдіївська загальноосвітня школа I–III ступенів імені Олександра Рибалка.

З вітальним словом до учасників заходу звернувся директор школи **В. Кулінський** та завідувачка відділу освіти Бородянської райдержадміністрації **В. Кухар**. Ведучі – доктор історичних наук, головний редактор журналу «Пам'ятки України» **І. Гирич** та головний редактор журналу «Дивослово» **К. Рибалко** – акцентували феномен постаті О. Рибалка як багатогранної особистості: україніст, мовознавець, дослідник історії культури України, енциклопедист, редактор.

Учасники конференції – вчені різних галузей гуманітаристики – у своїх доповідях висвітлили важливі суспільні, історичні, соціокультурні проблеми, які порушував О. Рибалко в очолюваному часописі «Пам'ятки України», а також у власних публікаціях, і дали оцінку його праці у справі розвитку української культури та створення нових духовних цінностей. Зокрема доктор філологічних наук, професор **Л. Масенко** розкрила питання культурної політики в науковому доробку О. Рибалка. І. Гирич окреслив коло актуальних проблем українського наукового та громадсько-культурного життя, якими переймався і до розв'язання яких долучався О. Рибалко. Про О. Рибалка як несхитного поборника правдивого українського слова говорив академік Академії педагогічних наук, доктор педагогічних наук, професор **М. Вашуленко**.

З доповідями виступили доктор філологічних наук, професор **Л. Ткач** («Пам'ять мови: про історію в слові та історію слів»), доктор філологічних наук, професор **С. Кіраль** («Постать О. Рибалка крізь призму спогадів сучасників»), кандидат філологічних наук **П. Селігей** («Власне українська лексика – біла пляма нашої лексикології»), кандидат педагогічних наук **Л. Варзацька** («Формування узагальнених спо-

собів діяльності як засіб досягнення цілей компетентнісної мовної освіти»), **Є. Букет**, головний редактор газети «Культура і життя» («Коліївщина на сторінках журналу “Пам'ятки України”»), кандидат педагогічних наук **Ю. Романенко** («Підходи О. Рибалка до редагування науково-методичних видань»), кандидат історичних наук **В. Кавунник** («Рекомендації О. Рибалка щодо передачі україномовних текстів середини XIX – початку XX ст.»), бібліограф **В. Карпенко** («Про вдячність. Історія одного перевидання»). З великим зацікавленням присутні послухали наукове дослідження одинадцятикласниці **А. Стефанович** «Реактивація питомої лексики у творчій спадщині О. Рибалка», яка в конкурсі МАНівських робіт на обласному рівні здобула перше місце.

Друга частина роботи конференції проходила у формі методичного круглого столу, наскрізною темою якого було питання використання доробку О. Рибалка у навчально-виховному процесі. Своїм довідом поділилися вчителька Київської гімназії №124 **Н. Білокінь**, яка розробила урок на матеріалі мовознавчих статей О. Рибалка; вчителька Немішаївської ЗОШ I–III ступенів № 1 **В. Мирончук**, творчим запропонованням якої став перелік тем навчальної програми для різних класів, у які інтегруються конкретні мовознавчі статті О. Рибалка. Виступ кандидата філологічних наук, доцента **М.-М. Рибалко** містив поради щодо використання у шкільній практиці тематичних чисел «Пам'яток України», а також пропозицію запровадити у школі щорічний читацький марафон «100 книжок із бібліотеки Олександра Рибалка».

На методичному круглому столі було висловлено чимало творчих ідей, реалізація яких збагатить навчально-виховний процес у школах району. Загалом наукова конференція стала подією, що різнобічно вияскравила постать О. Рибалка – великого Трудівника, який своєю внутрішньою конституцією вписується в коло свідомих українців, про яких С. Єфремов писав: «Таких діячів надто потрібно буває на світанні національного життя, коли одними руками й однією головою не одну треба роботу робити, скрізь устигаючи, всюди закидаючи прогалини, заорюючи огріхи <...> і працюючи запопадливо на шкоду власному талантові, розмінюючи його на дрібняки, вони цією великою саможертвою справляли незмірної ваги громадську функцію...»

К. Космина

